

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

Грищенко Юлія Валеріївна

УДК 37(091);784

**РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ВОКАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, м. Київ.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Хомич Лідія Олексіївна

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Лавріненко Олександр Андрійович,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України, головний науковий
співробітник відділу теорії та історії
педагогічної майстерності;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Харченко Поліна Вагіфівна,
Національна Академія мистецтв України,
начальник науково-інформаційного відділу.

Захист відбудеться 21 вересня 2011 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Автореферат розіслано 19 серпня 2011 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.В. Лапаєнко

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, м. Київ.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Рудницька Оксана Петрівна

доктор педагогічних наук, професор
Отич Олена Миколаївна, завідувач
відділу педагогічної естетики та
етики Інституту педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України, м. Київ.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Лавріненко Олександр Андрійович,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України, головний науковий
співробітник відділу теорії та історії
педагогічної майстерності;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Харченко Поліна Вагіфівна,
Національна Академія мистецтв України,
начальник науково-інформаційного відділу.

Захист відбудеться 21 вересня 2011 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Автореферат розіслано 19 серпня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.В. Лапаєнко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Входження України до європейського освітнього простору є важливим кроком на сучасному етапі модернізації національної системи освіти. Процеси євроінтеграції вимагають від української освіти гідного внеску до світової скарбниці професійного мистецького досвіду, який вона може забезпечити лише на засадах гармонійного поєднання національно-культурних традицій та інновацій. У Білій книзі національної освіти України зазначається, що «Освіта в Україні, як і в будь-якій іншій країні, нерозривно пов'язана з суспільством, його традиціями і цінностями, а тому зберігає багато рис минулого». У цьому зв'язку актуальним є вивчення вітчизняного досвіду професійної вокальної освіти, багатого своїми традиціями й досягненнями, який став вагомим внеском у розвиток не лише вітчизняної, а й світової культури.

Підвищення якісного рівня сучасної освіти в Україні з урахуванням прогресивних ідей історичного досвіду сприятиме її ефективній інтеграції до світового культурно-освітнього та культурно-мистецького простору.

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») наголошується на необхідності створення умов для формування освіченої творчої особистості, реалізації та самореалізації її природних задатків і можливостей в освітньому процесі.

В умовах пошуку ефективних шляхів розвитку національної музичної освіти набуває актуальності потреба відродження і впровадження прогресивних ідей, накопичених у вокальній педагогічній практиці минулого, вивчення досвіду видатних українських педагогів-вокалістів, постаті яких були відомі не лише в Україні, а і за її межами. Це сприятиме формуванню нової генерації духовно багатой і високоосвіченої творчої молоді, значно підвищить освітній і культурний рівень суспільства й стане основою для подальшого розвитку вітчизняної професійної вокальної освіти.

Цінний історичний досвід організації вокальної освіти накопичили провідні вокальні школи України, зокрема Київська, Одеська і Харківська. Саме ці міста – Київ, Одеса, Харків – були осередками розвитку театрального і музичного мистецтва у нашій державі, де відкривалися оперні театри, музичні школи Російського музичного товариства (РМТ), засновувалися консерваторії, в яких формувалася вітчизняна вокальна школа.

Дослідженню цих шкіл присвятили свої дисертаційні роботи В. Антонюк («Феномен української вокальної школи в контексті етнокультурологічних проблем», 2001 р.), А. Кулієва («Вокальні національні традиції та проблеми переходних тонів», 2001 р.), В. Михайлець («Вокальна основа хорового мистецтва: історичний та теоретичний аспект», 2004 р.) та інші. До історії розвитку вокальної освіти в Україні звертались у своїх працях Б. Гнидь, В. Іванов, А. Козицький, О. Слепцова, М. Ярова та інші.

Багатий матеріал щодо змісту й організації загальної музичної підготовки в навчальних закладах України досліджуваного періоду містять

дисертаційні дослідження Т. Грищенко, А. Желан, В. Кузьмічової, Я. Мельничук, Н. Філіпчук, В. Черкасова, О. Цвігун, К. Шамаєвої.

Аналіз історико-педагогічних, науково-методичних та мистецтвознавчих джерел свідчить, що вивченням історико-педагогічних аспектів проблеми становлення загальної музичної освіти та розвитку культуротворчих процесів, що відбувались в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. займалося багато дослідників.

Зокрема, розвитку української культури досліджуваного періоду приділяли значну увагу Д. Антонович, В. Винниченко, М. Грушевський, І. Крип'якевич, І. Огієнко, О. Субтельний, М. Семчишин та інші. Автори наукових праць з історії розвитку національної освіти Л. Вовк, С. Горбенко, О. Дубасенюк, М. Заволока, М. Загайкевич, І. Зязюн, Н. Калениченко, О. Лавріненко, В. Майборода, О. Михайличенко, В. Орлов, О. Рудницька, С. Сірополко, М. Ярмаченко висвітлили важливі аспекти процесу становлення музично-естетичного виховання в Україні.

Водночас, аналіз літературних та архівних матеріалів і документів свідчить, що розвиток професійної вокальної освіти ще не став предметом спеціальних наукових досліджень, не здійснено цілісного історико-педагогічного аналізу багатьох аспектів теоретичної та практичної вокальної освіти, оскільки науковці лише побіжно торкалися означеної проблеми. З цієї причини до науково-педагогічного обігу та освітньої практики не введені навчальні програми з музики і співу, які використовувались у різних загальноосвітніх та вищих закладах освіти, де вокально-хорова підготовка мала настільки високий рівень, що надавала можливість учням і студентам удосконалювати (за бажанням) свою музичну й вокальну підготовку в професійних музичних навчальних закладах.

Отже, недостатня розробленість у науковій музично-педагогічній теорії і вокально-педагогічній практиці означеної проблеми, її актуальність у контексті завдань національно-культурного розвитку, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Розвиток професійної вокальної освіти в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (з 20.02.2007 – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України) у процесі розроблення теми «Психолого-педагогічні основи формування загальної та професійної культури студентів засобами мистецтва» (РК № 0196И008880).

Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України 18 березня 1999 р. (протокол № 4) та погоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні 23 травня 2000 року (протокол № 4).

Об'єкт дослідження: розвиток системи професійної вокальної освіти в Україні.

Предмет дослідження: зміст, організаційні форми та тенденції розвитку професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття.

Мета дослідження: обґрунтувати особливості розвитку професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття, визначити зміст і форми організації навчально-виховного процесу, виявити провідні тенденції її розвитку у досліджуваний період.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Вивчити суспільно-політичні та соціально-культурні чинники, що сприяли розвитку професійної вокальної освіти в Україні у кінці XIX – на початку XX століття.
2. З'ясувати особливості організації загальної і професійної вокальної освіти в Україні у досліджуваний період.
3. Проаналізувати вплив видатних музикантів-педагогів та освітньо-культурних діячів України на розвиток вітчизняної вокальної освіти і формування виконавської індивідуальності професійних співаків.
4. Виявити провідні тенденції розвитку вітчизняної вокально-хорової освіти у досліджуваний період.
5. Розробити методичні рекомендації для викладачів і студентів вищих навчальних закладів культури і мистецтва, інститутів мистецтв та музично-педагогічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів щодо використання прогресивних ідей історичного досвіду загальної і професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття.

Концептуальні ідеї дослідження. В основу дослідження покладено положення щодо залежності розвитку вокальної та вокально-хорової освіти, як важливих складових професійної музичної освіти, від суспільно-політичних, історико-культурних та соціально-економічних процесів. Підвищенню їх якісного рівня на сучасному етапі розвитку професійної вокальної та вокально-хорової освіти сприятиме відродження національних традицій, взаємодія досягнень історичного минулого і сучасності.

Професійна вокальна освіта розглядається як цілісна педагогічна система, в якій поєднується загальне, особливе й індивідуальне. Загальний компонент охоплює процес розвитку музичної та педагогічної підготовки в цілому; особливий – пов'язаний із процесом та умовами української вокальної освіти, її національними та регіональними особливостями й історичними витоками; індивідуальний – зумовлений особистісними якостями, здібностями та рівнем виконавської підготовки майбутніх музикантів-вокалістів, їхньою творчою індивідуальністю.

Методологічною основою дослідження є ідеї національного відродження та українського державотворення; філософські положення теорії наукового пізнання; принципи історизму, наступності, соціальної взаємозумовленості суспільно-політичних, культурно-освітніх явищ і процесів; взаємозв'язку історії і сучасності; національна програма естетичного виховання учнівської молоді (І. Зязюн, О. Семашко), концепція

художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України (Л. Масол), концептуальні положення педагогіки мистецької освіти (Н. Миропольська, В. Орлов, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Щолокова).

Теоретичну основу дослідження становлять:

- положення і висновки вчених-істориків стосовно соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку України (В. Антонович, В. Білозерський, В. Борисенко, М. Грушевський, К. Кондратюк, О. Субтельний, В. Теплицький, Д. Яворницький та інші);
- праці істориків, мистецтвознавців, культурологів з питань розвитку національної культури і мистецтва (Л. Архімович, М. Гордійчук, В. Іванов, І. Крип'якевич, П. Маценко, С. Миропольський, І. Огієнко, Д. Розумовський, М. Семчишин, К. Шамаєва);
- педагогічні ідеї щодо становлення і розвитку національної освіти, зокрема музичної й професійної підготовки фахівців у галузі музичного мистецтва (С. Горбенко, Д. Дорошенко, Т. Грищенко, Н. Дем'яненко, Н. Дем'янюк, О. Лаврінченко, Л. Масол, О. Овчарук, О. Отич, О. Рудницька, С. Сірополко, Н. Філіпчук, П. Харченко, М. Ярмаченко, М. Ярова).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку використовувалися загальнонаукові методи теоретичного дослідження:

- теоретичний аналіз, систематизація і класифікація документальних і літературних джерел (для виявлення тенденцій розвитку професійної вокальної освіти в Україні);
- хронологічний аналіз (для з'ясування динаміки становлення і розвитку вокальної освіти у різні історичні періоди);
- історико-педагогічний, ретроспективний аналіз архівних і літературних джерел (з метою виявлення особливостей розвитку української вокальної школи, формулювання висновків і рекомендацій за результатами вивчення історичного досвіду).

Джерельну базу дослідження становлять документи та архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України (ЦДІА України м. Київ), фонди: 127 – Інститут шляхетних дівчат; 129 – університет св. Володимира; 169 – школа співу при Києво-Михайлівському монастирі; 229 – Київські короткотривалі курси; 244 – Київські вищі жіночі курси; 385 – Управління освіти м. Одеси; 442 – Київський навчальний округ; 707 – Управління попечителя Київського навчального округу; 711, 712 – Київська Духовна академія і семінарія; 2162 – Управління Харківського навчального округу; Державного архіву м. Києва (КДМА), фонди: 16 – Київський університет; 144 – Київський інститут шляхетних дівчат; 175 – Київський учительський інститут; 176 – Київське музичне училище; 185 – Київська музична школа РМТ; 244 – Київські вищі жіночі курси; 296 – Київське відділення РМТ; Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ), фонди: 1 – Архів Київської духовної академії, 8 – Київський університет св. Володимира, університет св. Ольги,

Вищі жіночі курси; 139 – Проект уставу жіночих курсів, Київське педагогічне товариство; 179 – Київське відділення РМТ, вечірні Вищі жіночі курси в Києві.

На різних етапах наукового пошуку вивчалися праці педагогів, діячів культури, мистецтвознавців кінця XIX – початку XX ст., монографічні та дисертаційні роботи, наукові праці сучасних авторів, матеріали фондів наукових бібліотек: ІПОД НАПН України, ЦНБ ім. І.В. Вернадського, НПУ ім. М.П. Драгоманова, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О. Сухомлинського, Національної парламентської бібліотеки України, Державної науково-технічної бібліотеки України.

Усього автором опрацьовано понад 170 архівних документів та матеріалів, з яких 22 введено до наукового обігу.

Хронологічні межі дослідження охоплюють історичний період кінця XIX – початку XX століття. Нижня межа зумовлена суспільно-політичними та соціальними подіями, що відбувалися в Російській імперії, проведенням ряду ліберальних реформ, демократичними перетвореннями в галузі освіти, пов'язаними з ними (відкриття музичної школи Російського музичного товариства (РМТ) у 1868 році в Києві). Верхня межа визначена з урахуванням соціально-економічних змін у суспільстві, що сприяли становленню і розвитку професійної вокальної освіти (відкриття перших консерваторій в Києві, Одесі (1913 р.), Харкові (1917 р.).

Територіальні межі дослідження охоплюють найбільші соціально-економічні та культурно-освітні центри України кінця XIX – початку XX століття, а саме: Київський, Одеський та Харківський навчальні округи.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося у три етапи впродовж 1999 – 2011 рр.

На першому етапі (1999 – 2002 рр.) теоретично осмислено проблему дослідження, обґрунтовано вихідні теоретичні положення, об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження; опрацьовано архівні документи та літературу з проблеми дослідження, вивчено історичний досвід вокальної та загальної музичної освіти у навчальних закладах різних типів в Україні в кінці XIX – на початку XX століття.

На другому етапі (2003 – 2006 рр.) тривало завершення роботи із складання бібліографічного опису, опрацьовувалась історична, педагогічна, філософська література, здійснювався історико-педагогічний аналіз архівних джерел, нормативно-правових документів, зокрема, урядових постанов, наказів, рекомендацій; проводилась систематизація та первинне узагальнення одержаних результатів, що дало змогу виявити закономірності й тенденції розвитку змісту і форм вокальної освіти в середніх і вищих навчальних закладах України.

На третьому етапі (2007 – 2011 рр.) завершувався аналіз історичних джерел і документів, здійснювалося науково-теоретичне узагальнення, проводився історико-логічний аналіз змісту, форм і методів професійної вокальної освіти; перевірялися концептуальні положення та висновки дослідження; визначалися шляхи використання прогресивних ідей

вітчизняного музично-педагогічного досвіду в сучасних умовах розвитку загальної та професійної вокальної освіти.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *уперше* здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз розвитку професійної вокальної освіти в навчальних закладах України в кінці XIX – на початку XX ст. та її періодизацію; *розкрито* її зміст та головні складові (загальна вокально-хорова освіта, спеціальна вокальна освіта, професійна вокальна освіта, вокальна освіта педагогів); розглянуто форми і методи вокальної освіти у навчальних закладах різних рівнів і типів;

- *окреслено* провідні тенденції розвитку вокальної освіти у досліджуваній період; *уточнено* основні етапи та суспільно-політичні й соціально-культурні умови розвитку професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.; конкретизовано положення щодо впливу вокально-хорової підготовки на культурний та музично-естетичний розвиток молоді; узагальнено досвід навчальної та позанавчальної вокально-хорової діяльності закладів освіти різних рівнів і типів;

- *виявлено* прогресивний педагогічний досвід (залучення учнівської та студентської молоді до вокально-хорової діяльності, використання у навчально-виховному процесі різноманітних форм музичної діяльності, зокрема, постановки музичних вистав українських композиторів, проведення літературно-вокальних вечорів, благодійних і тематичних концертів та ін.), що може бути впроваджений у практику на сучасному етапі розвитку національної освіти; *охарактеризовано* педагогічні ідеї видатних діячів культури і мистецтва досліджуваного періоду (побудова системи освіти на національних засадах, використання зарубіжного музично-педагогічного досвіду, залучення до викладацької діяльності українських і зарубіжних музикантів-педагогів);

- *обґрунтовано* положення щодо особливостей музичної освіти досліджуваного періоду, необхідності впровадження вокально-хорової підготовки у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, розвитку педагогічної майстерності студентів вищих навчальних закладів культури і мистецтва та музично-педагогічних факультетів педагогічних ВНЗ;

- *подальшого розвитку* набула періодизація становлення і розвитку вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття.

До наукового обігу введено не відомі раніше архівні матеріали, урядові документи, які більш повно відтворюють історичні умови та основні етапи становлення професійної вокальної освіти в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці методичних рекомендацій для викладачів і студентів вищих навчальних закладів культури і мистецтва, інститутів мистецтв та музично-педагогічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів щодо використання прогресивних ідей історичного досвіду загальної і професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття.

Основні положення, узагальнення і результати дисертаційного дослідження можуть стати теоретичною основою для розв'язання завдань реформування загальної і професійної музичної освіти в Україні та у визначенні нових педагогічних підходів до музично-естетичного, загальнокультурного та духовного розвитку особистості майбутніх педагогів-музикантів.

Історико-педагогічні матеріали та висновки дослідження можуть бути використані при викладанні музично-теоретичних та музикознавчих дисциплін у ВНЗ, зокрема «Методики музичного виховання», «Методики постановки голосу», «Історії української музики», «Історії хорового мистецтва», а також у лекційних курсах і семінарах з теорії та історії української культури, при підготовці підручників і навчальних посібників з історії та теорії мистецтва й мистецької педагогіки.

Основні положення дисертаційного дослідження **впроваджено** в практику роботи Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка № 797, від 23.05.2011 р.), Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка № 07-10/1278, від 23.05.2011 р.), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 58 /1206-01.22, від 01.06.2011 р.), Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 694, від 06.06.2011 р.).

Вірогідність та аргументованість результатів дослідження забезпечено використанням значної кількості архівних і літературних джерел; застосуванням наукових методів, адекватних об'єкту, меті, предмету і завданням дослідження; комплексним аналізом проблеми дослідження на основі застосування різних педагогічних підходів; позитивними результатами впровадження висновків і рекомендацій дослідження в освітню практику.

На захист виносяться положення:

1. У становленні і розвитку професійної вокальної освіти в Україні важливе значення мали такі етапи:

– утворення філармонічних і музичних товариств і відкриття ними музичних шкіл; зростання ваги мистецького компонента у змісті загальної середньої освіти, що виявилось у наданні навчальним предметам «спів» і «музика» статусу обов'язкових і включенні їх до обов'язкової частини навчальних програм середніх загальноосвітніх навчальних закладів України у кінці XIX ст.;

– відкриття перших оперних театрів у найбільших культурних центрах України (Києві, Одесі, Харкові);

– створення хорових колективів під орудою відомих українських композиторів і музикантів, де виконавська діяльність поєднувалася з вокально-хоровою підготовкою співаків;

– відкриття професійних музичних навчальних закладів у Києві, Одесі й Харкові у кінці XIX – на початку XX ст.

2. Зміст вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. структурувався за чотирма напрямками: загальна вокально-хорова освіта, спеціальна вокальна освіта, професійна вокальна освіта, вокальна освіта педагогів.

3. Провідними формами вокально-хорової підготовки, що застосовувалися у середніх загальноосвітніх, спеціальних, професійних музичних та педагогічних навчальних закладах різних типів були: індивідуальні (сольний спів), групові (ансамблевий спів, дуети, тріо, квартети, квінтети) й колективні (хоровий спів, оперні класи, постановка спектаклів, музичних вистав і народних дійств, проведення музично-літературних вечорів, концертів та ін.).

4. Тенденціями розвитку вокальної освіти у досліджуваний період є:

- посилення національної спрямованості вітчизняної вокальної освіти шляхом введення до співацького репертуару українських народнопісенних творів та їх композиторських обробок, залучення до викладацької діяльності українських композиторів, музикантів, співаків;

- значний вплив зарубіжних вокальних шкіл (російської, німецької, італійської, зокрема *bel canto*) на розвиток вітчизняної вокальної освіти в Україні та формування авторських вокальних шкіл, використання навчально-методичних розробок європейських педагогів-вокалістів;

- інтеграція у змісті вокальної освіти прогресивних ідей вітчизняного і зарубіжного музично-педагогічного досвіду, що передбачало використання різноманітних форм і методів вокально-хорової підготовки майбутніх співаків, включення у репертуар найкращих зразків національного і світового мистецтва;

- професіоналізація вокальної освіти, що виявилася у створенні мережі професійних музичних навчальних закладів, де здійснювалася вокальна та вокально-хорова підготовка майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва; розширення змісту навчальних програм, за рахунок введення музично-теоретичних дисциплін та предметів сценічної й акторської майстерності;

- посилення уваги до забезпечення індивідуально-особистісної спрямованості музично-освітнього процесу, що передбачало створення індивідуальних програм з музичних дисциплін з урахуванням творчих можливостей та виконавської індивідуальності кожного учня чи студента, а також специфіки навчального закладу.

Особистий внесок дослідника: написано розділ «Київська вокальна школа» в колективному навчально-методичному посібнику «Українське мистецтво у полікультурному просторі» (2000 р.).

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення і висновки дослідження доповідалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах: «Теоретичні і

методичні засади формування культури студентської та учнівської молоді» (Київ, 1997 р.); «Учитель музики – хормейстер в школі» (Суми, 2001 р.); «Теоретико-методологічні проблеми неперервної професійної освіти» (Київ, 2001 р.); «Професійна педагогіка і психологія: результати досліджень, проблеми, перспективи» (Київ, 2002 р.); «Традиція і культура» (Київ, 2005 р.); «Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти» (Київ, 2006 р.); «Професійно-мистецька школа у системі національної освіти» (Київ, 2008 р.); «Екологія простору культури (проблеми та рішення)» (Київ, 2009 р.); «Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей» VI мистецько-педагогічні читання пам'яті професора О.П. Рудницької (Київ, 2009 р.); «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти» (Київ, 2009 р.); «Інтеграція системи безперервної освіти України в Європейський освітній простір: стан, проблеми, перспективи» (Чернівці, 2009 р.); «Професійна адаптація вчителя в умовах змін ціннісної парадигми суспільства» (Київ, 2010 р.); «Менеджмент у педагогічній системі А.С. Макаренка та його використання в освітньому просторі України» (Полтава, 2010 р.); «Психолого-педагогічні умови удосконалення професійної діяльності педагога позашкільного навчального закладу» (Київ, 2010 р.); «Педагогічна майстерність у вимірах сучасних технологій учіння і виховання» (Київ, 2010 р.); «Мистецтво в реаліях сучасної освіти» (Полтава, 2010 р.); «Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей» VII Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті професора О.П. Рудницької (Київ, 2010 р.); «Теоретичні та методичні засади підготовки вчителів мистецьких дисциплін в системі національної освіти України: регіональний аспект» (Бердянськ, 2010 р.); «Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей» VIII Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті професора О.П. Рудницької (Київ, 2010 р.); «Естетичні засади розвитку педагогічної майстерності викладачів мистецьких дисциплін та курсів духовно-естетичного спрямування» (Чернівці, 2011 р.); «Педагогічна майстерність як система професійно-мистецьких компетентностей» IX Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті професора О.П. Рудницької (Київ, 2011 р.), а також на засіданнях відділу педагогічної естетики та етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Публікації. Основні результати дослідження відображені у 20 одноосібних наукових працях, серед яких 1 розділ навчального посібника «Українське мистецтво в полікультурному просторі», що має гриф Міністерства освіти України; 1 методичні рекомендації «Розвиток професійної вокальної освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)»; 6 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України; 12 статей і тез у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг – 225 сторінок, з них – 171 сторінка основного тексту. Список використаних джерел охоплює 292 найменування,

з поміж яких: 227 літературних джерел та 65 архівних справ. Дисертація містить 7 таблиць та 10 додатків на 28 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, хронологічні й територіальні межі, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, відображено апробацію та впровадження результатів наукового пошуку, наведено дані про загальну кількість публікацій та структуру дисертації.

У першому розділі – **«Витоки, умови і чинники розвитку професійної вокальної освіти в Україні»** – визначено на основі аналізу архівних і літературних джерел витoki становлення української вокальної школи, проаналізовано соціально-історичні умови розвитку культурного життя в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст., виявлено особливості розбудови системи вокальної і музичної освіти в досліджуваний період.

Традиції вокальної освіти в Україні формувалися впродовж багатьох віків у духовній і світській культурі під впливом 4-х найважливіших чинників: 1) народних співочих традицій (виконання обрядових і календарних пісень, творчість кобзарів і лірників); 2) церковних канонів і піснеспівів (знаменний розспів, виникнення багатоголосся, партесний спів); 3) діяльності Глухівської школи співу, серед випускників якої – Д. Бортнянський, М. Березовський та А. Ведель; 4) впливу російської, німецької і італійської вокальних шкіл. Важливе місце у суспільно-громадському житті належало церковному співу, що став джерелом становлення і розвитку аматорського і професійного виконавства, основою формування у світі уявлень про вокальну обдарованість українського народу.

У розвитку вокальної освіти важливу роль відігравала діяльність церковно-приходських, монастирських, братських шкіл, шкіл Запорізької Січі, колегіумів, що стали основними освітніми і культурними центрами України. Професіоналізації вокальної освіти на українських землях сприяла Глухівська школа співу (1738 р.), хоча основною її функцією була підготовка професійних співаків переважно для музичних колективів С.-Петербургу і Москви. В основу навчально-виховного процесу були покладені традиції церковного партесного співу. Це був перший вітчизняний спеціалізований музичний заклад, де формувались основи вокально-хорової методики навчання співу і який сприяв розвитку української і російської музичної культури.

У досліджуваний період музичне виховання мало релігійний характер. Основним видом шкільної музичної практики був хоровий спів, який вивчали майже в усіх навчальних закладах. У XVI–XVII ст. музично-теоретична підготовка виконавців з використанням найкращих надбань західноєвропейської та вітчизняної музичної культури досягла високого рівня. Велике значення мали музично-теоретичні трактати Миколи

Дилецького, у яких узагальнено досвід музичної культури того часу і які стали основою професійної музичної педагогіки. Його праці містили цінний теоретичний і практичний досвід навчання співу, поради щодо збереження співацького голосу, роботи над диханням, оволодіння співом в унісон, виховання молоді засобами музичного мистецтва.

У першій половині XIX ст. простежується перехід від суто церковної системи освіти до світської, що сприяло поєднанню релігійних і світських форм навчання: хоровий і сольний спів, церковний спів у храмах, диригентсько-хорова і концертно-виконавська діяльність, участь у проведенні літературно-музичних вечорів.

Зміст загальної вокально-хорової підготовки учнів у закладах освіти різних типів досліджуваного періоду охоплював дві складові: спеціальні предмети (сольний спів, гра на музичних інструментах, хорове й оркестрове диригування) й музично-теоретичні (гармонія, сольфеджіо, елементарна теорія музики). У жіночих гімназіях головна увага приділялася сольному співу і грі на музичних інструментах. У чоловічих гімназіях домінувала вокально-хорова освіта, основою якої було оволодіння церковним співом для участі в богослужіннях.

У другій половині XIX відбулися суттєві зміни в устрої Російської імперії, що вплинули й на систему вокальної освіти України й мали позитивні та також негативні наслідки. З одного боку, розширилась мережа навчальних закладів; відкрились заклади освіти для жінок; народні школи стали доступними для всіх верств населення; громадським організаціям та приватним особам було надане право відкривати навчальні заклади; створювалися заклади освіти нового типу, в яких учні здобували неповну середню освіту (гімназії з 4-річним терміном навчання). Поряд з цим видається ряд регламентуючих документів, які забороняють все національне. Зокрема, забороняється друкування україномовної літератури і підручників, постановки музичних вистав українських композиторів, викладання предметів у навчальних закладах і промови у церквах на богослужіннях українською мовою. Зазначені події активізували громадську діяльність діячів культури, мистецтва, освіти, які виступали за розвиток національної культури та українську національну школу.

Передумовами становлення і розвитку професійної вокальної освіти в Україні стало: заснування філармонійних і музичних товариств, відкриття ними музичних шкіл; зростання ваги мистецького компонента у змісті загальної середньої освіти, що виявилось у наданні навчальним предметам «спів» і «музика» статусу обов'язкових і введенні їх до обов'язкової частини навчальних програм середніх загальноосвітніх навчальних закладів; творча діяльність українського театру під керівництвом корифеїв театального мистецтва (М. Кропивницького, М. Старицького, П. Саксаганського, М. Садовського); відкриття перших оперних театрів у найбільших культурних центрах України (Київ, Одеса, Харків), що стимулювало розвиток професійної вокальної освіти.

Отже, кінець XIX – початок XX ст. став переломним етапом у формуванні національної системи вокальної освіти. Музична освіта стає невід’ємною ланкою загальної освіти. Серед різноманітних форм і засобів музично-естетичного виховання молоді хоровий церковний спів посідає провідне місце і вважається одним із найважливіших засобів естетичного виховання. Загальноосвітні навчальні заклади стають джерелом виявлення і розвитку музичних талантів, надають учням вокально-хорову підготовку такого рівня, яка дає їм змогу продовжувати навчання в спеціальних музичних закладах освіти. Усе це сприяло підвищенню рівня загальної музичної культури суспільства.

У другому розділі – **«Становлення та розвиток професійної підготовки співаків у навчальних закладах України у кінці XIX – на початку XX ст.»** – розкрито зміст вокальної підготовки в навчальних закладах різних типів, охарактеризовано умови становлення професійної вокальної освіти та виявлено провідні тенденції її розвитку.

Період другої половини XIX – початку XX ст. визначається науковцями як період розквіту українського музичного мистецтва. З ним пов’язані імена таких українських митців як М. Вербицький, С. Гулак-Артемовський, В. Кологривов, О. Кошиць, П. Ніщинський, Д. Січинський, П. Сокальський, К. Стеценко. Визначною постаттю серед діячів української музичної культури стає М. Лисенко – засновник української композиторської школи, митець, який відігравав визначну роль у піднесенні українського народного мистецтва, зростанні багатой співацької культури на національних засадах, у розвитку музичної освіти, підготовки національних педагогічних кадрів у галузі професійного вокального мистецтва. Заснована композитором у 1904 році Музично-драматична школа заклала основи національної музичної освіти в Україні.

У досліджуваній період значна увага приділялась естетичному і моральному вихованню особистості засобами хорового співу, який вважався чинником формування духовно-моральних якостей молоді, розвитку її музичної культури. В кожному навчальному закладі існував свій хоровий колектив під керівництвом досвідченого регента, до професійних, духовних, моральних й естетичних якостей якого ставилися високі вимоги.

Велику роль у розвитку національної музичної культури відігравали професійні хорові колективи під керівництвом видатних українських музикантів і композиторів (О. Сокальського, М. Лисенка, О. Кошиця, П. Гордовського та ін.), що створювалися по всій Україні. Їх учасники були справжніми пропагандистами української пісні, збагачували духовне і естетичне життя міст України. Справжньою школою вокального мистецтва для аматорів став хоровий колектив, створений під орудою М. Лисенка.

Високий рівень вокально-хорової та загальної музичної освіти здебільшого зумовлювався якісним складом педагогічних кадрів навчальних закладів, адже нерідко на викладацьку роботу запрошували видатних українських композиторів і музикантів (М. Лисенко, О. Кошиць, К. Стеценко

та ін.). Залучення відомих митців до мистецької освіти сприяло утвердженню професійних засад національної вокально-хорової освіти.

Значну роль у розвитку загальної музичної та вокальної освіти відігравали методичні і навчальні посібники, які видавались в кінці XIX – на початку XX століття («145 сольфеджіо» та «Керівництво до вивчення гармонії» А. Казбірюка (1880 р.), «Підручник гармонії» О. Тутковського, «Методика співу. Керівництво для теоретичного і практичного вивчення хорового співу з учнями середнього та старшого віку для організації співацьких хорів, у зв'язку з вивченням засад гармонії і регентської справи» А. Карасьова (1898 р.), «Підручник з елементарної теорії музики» Г. Любомирського (1906-1913 рр.), «Збірка пісень у хоровому розкладі, пристосованому для учнів молодшого і старшого віку в школах народних» М. Лисенка (1908 р.), «Початковий курс навчання дітей нотному співу», «Методика шкільного співу» (рукопис), «Програма навчання співу, складена для єдиної школи та пояснювальна записка до неї» (рукопис), «Українська пісня в народній школі» (1917 р.) К. Стеценка та ін., що дозволило поєднати у навчально-виховному процесі теоретичну і практичну складові змісту музичної освіти.

У кінці XIX – на початку XX століття відбулося розмежування духовної та світської культур, що значно вплинуло на подальший розвиток системи освіти. Навчальні заклади поділяються на світські (Києво-Могилянська Академія, інститути шляхетних дівчат, університети) і духовні (семінарії, жіночі єпархіальні училища, Духовна академія). Прогресивним явищем у навчально-виховному процесі стало поєднання елементів духовного, світського і народного мистецтва, внаслідок чого до навчальних програм було введено вивчення народних пісень та їх обробок.

Зміст вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. структурувався за чотирма напрямками: загальна вокально-хорова освіта (школи, училища, гімназії, приватні пансіони); вокально-хорова освіта педагогів (учительські семінарії, інститути, курси, Вищі педагогічні жіночі курси); спеціальна вокальна освіта (музичні школи, курси, приватні спеціальні музичні заклади, Музично-драматична школа М. Лисенка), професійна вокальна освіта (музичні училища, консерваторії).

У загальноосвітніх та педагогічних навчальних закладах вокальна освіта була невід'ємною від хорової і спрямовувалася на музично-естетичне виховання та загальнокультурний розвиток особистості. Зміст вокальної освіти в учительських семінаріях був зорієнтований на розвиток у майбутніх педагогів музичних здібностей і елементарних вокальних та диригентсько-хорових умінь і навичок. Такий підхід сприяв їх підготовці до викладання церковного співу у початкових народних училищах й створення в цих навчальних закладах учнівських хорових колективів.

У досліджуваній період відбувається професіоналізація вокальної та загальної музичної освіти, що пов'язують з відкриттям в Києві, Одесі та Харкові значної кількості державних та приватних музичних закладів (різноманітні класи, курси, школи Російського музичного товариства (РМТ),

музичні училища, Музично-драматична школа М. Лисенка, консерваторії). У спеціальних музичних і професійних навчальних закладах вокальна і хорова підготовка виокремлювалися у самостійні напрями музичної освіти. Зміст професійної вокальної освіти спрямовувався на вивчення студентами не лише спеціальних та музично-теоретичних дисциплін, а і естетики, предметів сценічної та акторської майстерності (дикція, сценічна гра, історія драми, оперні класи, танці, міміка, пластика), а також італійської мови.

У середніх загальноосвітніх, спеціальних, професійних музичних та педагогічних навчальних закладах різних типів застосовувалися такі форми вокально-хорової підготовки, як: індивідуальні (сольний спів), групові (ансамблевий спів, дуети, тріо, квартети, квінтети) й колективні (хоровий спів, оперні класи, постановка спектаклів, музичних вистав і народних дійств, проведення музично-літературних вечорів, концертів та ін.).

Основними методами вокальної освіти у досліджуваний період були: робота над інтонацією, дикцією, співацьким диханням, звуковеденням, характером музичного твору, динамікою, показ, демонстрації вокальних творів тощо.

Отже, на основі аналізу літературних та архівних матеріалів і документів визначено, що у становленні і розвитку професійної вокальної освіти в Україні важливе значення мали такі етапи: утворення філармонічних і музичних товариств і відкриття ними музичних шкіл; зростання ваги мистецького компонента у змісті загальної середньої освіти; відкриття перших оперних театрів у найбільших культурних центрах України; створення під орудою відомих українських композиторів і музикантів хорових колективів; відкриття професійних музичних навчальних закладів у Києві, Одесі й Харкові у кінці XIX – на початку XX ст.

Провідними тенденціями розвитку професійної вокальної освіти в Україні у кінці XIX – на початку XX ст., визначеними на основі історико-педагогічного аналізу є: посилення національної спрямованості вітчизняної вокальної освіти, вплив зарубіжних вокальних шкіл, інтеграція у змісті вокальної освіти прогресивних ідей вітчизняного і зарубіжного музично-педагогічного досвіду, професіоналізація вокальної освіти, посилення уваги до індивідуально-особистісної спрямованості музично-освітнього процесу.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів ретроспективного історико-педагогічного аналізу розвитку професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. дало можливість ввести до наукового обігу нові історичні факти і об'єднати їх у цілісну історичну картину стану вокальної освіти у досліджуваний період. На цій основі зроблено такі висновки:

1. Історико-педагогічний аналіз літературних джерел та архівних документів дав змогу визначити суспільно-політичні й соціально-культурні чинники становлення і розвитку вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст., якими є:

- **суспільно-політичні** – проведення урядом Російської імперії реформ, що сприяли демократизації суспільства; створення органів місцевого самоврядування, розробка низки проектів реформи народної освіти; створення комітетів грамотності, де обговорювались питання організації народної школи й ліквідації неписьменності;

- **соціально-культурні** – боротьба передової інтелігенції за розвиток національної культури та українську національну школу; створення українського театру під керівництвом корифеїв театрального мистецтва, відкриття оперних театрів у Києві, Одесі й Харкові; виникнення музичних, співацько-музичних, філармонічних та педагогічних товариств і гуртків, при яких відкривалися недільні, музичні та музично-драматичні школи; розширення мережі загальноосвітніх навчальних закладів, відкриття навчальних закладів для жінок; приватних музичних навчальних закладів та курсів, музичних училищ і консерваторій.

2. Особливості організації загальної і професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. полягали у:

– визнанні вокальної освіти компонентом змісту естетичного виховання;

– домінуванні співу і музики у змісті загальної мистецької освіти;

– використанні у навчально-виховному процесі різноманітних форм і видів музичної діяльності (сольний та хоровий спів, гра на музичних інструментах, проведення літературно-вокально-музичних вечорів, концертів, публічних іспитів, урочистостей, постановка музичних вистав);

– високому професійному рівні вокально-хорової підготовки у педагогічних навчальних закладах, де застосовувалася педагогічна система музично-естетичного виховання, що поєднувала традиції релігійної і світської культур, професійного і народного мистецтва;

– наступності середньої та вищої музичної освіти, що давало молоді змогу поглиблювати знання з музичної грамоти, більш досконало оволодівати хоровими навичками, виконавською майстерністю, сприяло розвитку вокальних здібностей і виявленню творчого потенціалу особистості.

3. У ході дослідження проаналізовано вплив видатних музикантів-педагогів та освітньо-культурних діячів України на розвиток вокальної освіти в Україні й формування виконавської індивідуальності професійних співаків. Це знаходило свій вияв у тому, що залучені до викладацької діяльності видатні музиканти і співаки демонстрували високий рівень викладання музичних дисциплін, зокрема методики навчання співу. Відсутність єдиних навчальних програм зі співу давала змогу викладачам урізноманітнювати і вдосконалювати навчально-виховний процес, виходячи з особливостей власної творчої індивідуальності й свого творчого потенціалу. Це зумовило формування авторських вокальних шкіл видатних українських педагогів (М. Зотової, О. Муравйової, О. Мишуги, М. Донець-Тессейр, О. Ю. Рейдер та ін.). Заснування спеціальних музичних навчальних закладів (музичних та музично-драматичних шкіл, студій, курсів, училищ, консерваторій) сприяло консолідації найкращих музичних сил України і

забезпечувало систематичність і високий якісний рівень підготовки професійних співаків.

4. Узагальнення результатів вивчення історико-педагогічних джерел та сучасних наукових праць з проблеми професійної вокальної та вокально-хорової підготовки фахівців у галузі музичного мистецтва дало можливість виявити провідні тенденції розвитку вокальної освіти у досліджуваний період, а саме:

- посилення національної спрямованості вітчизняної вокальної освіти шляхом введення до співацького репертуару українських народнопісенних творів та їх композиторських обробок, залучення до викладацької діяльності українських композиторів, музикантів, співаків;

- значний вплив зарубіжних вокальних шкіл (російської, німецької, італійської, зокрема *bel canto*) на розвиток вітчизняної вокальної освіти в Україні та формування авторських вокальних шкіл, використання навчально-методичних розробок європейських педагогів-вокалістів;

- інтеграція у змісті вокальної освіти прогресивних ідей вітчизняного і зарубіжного музично-педагогічного досвіду, що передбачало використання різноманітних форм і методів вокально-хорової підготовки майбутніх співаків, включення у репертуар найкращих зразків національного і світового мистецтва;

- професіоналізація вокальної освіти, що виявилася у створенні мережі професійних музичних навчальних закладів, де здійснювалася вокальна та вокально-хорова підготовка майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва; розширення змісту навчальних програм, за рахунок введення музично-теоретичних дисциплін та предметів сценічної та акторської майстерності;

- посилення уваги до забезпечення індивідуально-особистісної спрямованості музично-освітнього процесу, що передбачало створення індивідуальних програм з музичних дисциплін з урахуванням творчих можливостей та виконавської індивідуальності кожного учня чи студента, а також специфіки навчального закладу.

5. Аналіз прогресивного історичного досвіду організації вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. уможливив визначення провідних тенденцій її розбудови на сучасному етапі розвитку національної музичної освіти, суть яких полягає в:

- організації вокальної та вокально-хорової освіти на засадах діалогу культур; творчий розвиток виконавських і педагогічних традицій української вокальної та вокально-хорової школи;

- забезпеченні єдності навчання і виховання на основі культурно-просвітницької орієнтації мистецької освіти і спрямування її на загальний і духовний розвиток особистості; поверненні суспільства до проблем духовності;

- утвердженні ідеї безперервності освіти, що надасть можливість поетапного оволодіння майбутніми співаками системою знань і вокальних умінь на засадах принципів наступності й цілісності у навчанні та вихованні;

– забезпеченні гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу, посиленні уваги до формування педагогічної майстерності студентів музичних навчальних закладів та музично-педагогічних факультетів педагогічних ВНЗ.

Узагальнення історичного досвіду розвитку вокальної освіти України в кінці XIX – на початку XX століть та визначення перспектив її поступу в умовах сьогодення дало можливість розробити методичні рекомендації та пропозиції щодо використання прогресивних ідей історичного досвіду професійної вокальної підготовки співаків на сучасному етапі розвитку музичної освіти.

На загальнодержавному рівні доцільно з метою відродження традицій хорового співу та підвищення музично-естетичної культури молоді відновити викладання співу у професійних і вищих навчальних закладах різних типів і рівнів акредитації.

Для викладачів вищих педагогічних навчальних закладів вважаємо за доцільне введення до змісту навчальних планів підготовки студентів усіх спеціальностей такі дисципліни, як сценічна гра, акторська майстерність, дикція, з метою розвитку педагогічної майстерності майбутніх учителів.

Для викладачів Інститутів мистецтв вищих педагогічних навчальних закладів та вищих музичних навчальних закладів доцільно у процесі професійної підготовки майбутніх учителів музики та співаків відновити такі форми музичної діяльності, як: музично-літературні та вокально-літературні вечори, постановки музичних вистав та опер, публічні іспити.

Таким чином, поставлена у ході дослідження мета щодо виявлення особливостей змісту, форм організації та тенденцій розвитку професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття досягнута, всі завдання наукового пошуку розв'язано. За результатами дослідження підготовлено методичні рекомендації для викладачів і студентів вищих навчальних закладів культури і мистецтва, інститутів мистецтв та музично-педагогічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів щодо використання прогресивних ідей історичного досвіду загальної і професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття. На нашу думку, потребує подальшого вивчення зміст професійної вокальної підготовки на різних етапах історичного розвитку нашої держави, педагогічні підходи до організації музично-освітнього процесу та методичне забезпечення вокальної й загальної музичної освіти у зарубіжних країнах.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора:

Навчальні посібники і методичні рекомендації:

1. Грищенко Ю.В. Київська вокальна школа // Українське мистецтво у полікультурному просторі: навч. посіб. / за ред. О.П. Рудницької. – К.: ЕксОб, 2000. – С.119–129.
2. Грищенко Ю.В. Розвиток професійної вокальної освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.): Метод. рек. для виклад. і студ. вищ. навч. закл. культ. і мист., муз.-пед. фак.вищ. пед. навч. закл. / Грищенко Ю.В. – Житомир, 2010. – 24 с.

Статті у провідних фахових виданнях:

3. Грищенко Ю.В. Розвиток професійної вокальної освіти в Києві (кінець XIX – початок XX ст.) // Наукові записки. Психол.-пед. науки / Ніжинський держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 1999. – Ч.3. – С.110–112.
4. Грищенко Ю.В. Історичні витoki розвитку професійної вокальної освіти в Україні // Наукові записки: зб. наук. ст. / Національний педагогічний ун-т імені М.П. Драгоманова / [уклад. / П.В. Дмитренко, О.Л. Макаренко]. – К., 2001. – Вип. 39. – С.63–68.
5. Грищенко Ю.В. Роль колегіумів у розвитку вокально-хорової освіти в Україні // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова (до 175 річчя Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова). Сер.14: Теорія і методика мистецької освіти. – К., 2009. – Вип.8: Гуманістичні орієнтири мистецької освіти: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 22-24 квітня 2009 р. – С.203–206.
6. Грищенко Ю.В. Становлення професійної вокальної освіти в Одесі в кінці XIX – на початку XX століття. // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Педагогіка та психологія: зб. наук. пр. – Чернівці, 2009. – Вип. 468. – С.123–129.
7. Грищенко Ю.В. Провідні тенденції професійної вокальної підготовки в контексті завдань сучасної мистецької освіти // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ, 2010. – №4. – С.41–44.
8. Грищенко Ю.В. Особливості становлення та розвитку педагогічної освіти в Україні у кінці XIX – на початку XX століття // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Вінницький державний педагогічний ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2010. – Вип.24. – С.30–34.

Статті у збірниках матеріалів конференцій:

9. Грищенко Ю.В. Розвиток системи вокальної освіти в музичних закладах освіти України (друга половина XIX – початок XX ст.). // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. наук. пр.: [у 2 ч.] / за ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – К., 2001. – Ч.1. – С.220–224.
10. Грищенко Ю.В. Традиції українського вокального мистецтва // Традиція і культура: матеріали міжнар. наук. конф., 16-17 грудня 2005 р.: У 2 ч. / Асоціація «Новий Акрополь, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2005. – С.7–9.

11. Грищенко Ю.В. Становлення професійної вокальної освіти в Харкові (історичний екскурс) / Юлія Грищенко // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти: зб. матеріалів наук.-методол. семінару / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 34–36.
12. Грищенко Ю.В. Вокально-хорова підготовка в дореволюційних гімназіях України / Грищенко Ю.В. // Професійно-мистецька школа у системі національної освіти: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: 1-3 жовтня 2008 р., смт Мала Білозерка Запорізької обл. / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Чернівці: Зелена Буковина, 2008. – С.262–267.
13. Грищенко Ю.В. Формування національної культури студентської молоді засобами української музики // Традиція і культура: минуле, теперішнє та майбутнє: когерентність в історії: матеріали міжнар. наук. конф., 12-13 груд. 2008 р. / Асоціація «Акрополь», Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України, ун-т театру, кіно та телебачення. – Ч.2. – Київ, 2008. – С.6–8.
14. Грищенко Ю.В. Традиції української вокальної школи в контексті завдань сучасної освіти // Екологія простору культури (проблеми та рішення): матеріали міжнар. наук. конф.: у 3 ч. – К., 2009. – Ч.3 – С.16–18.
15. Грищенко Ю.В. Використання сакрального музичного мистецтва в позаурочній роботі вчителя музики, як засіб формування духовності учня / Ю.В. Грищенко // Особливості педагогічного маркетингу в організації культурного дозвілля школярів: матеріали наук.-практ. конф. – К., 2009. – С.30–32.
16. Грищенко Ю.В. Роль музичних товариств у розвитку професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття / Юлія Грищенко // Мистецтво в реаліях сучасної освіти: зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., 22-23 квітня 2010 р. / М-во освіти і науки України, Полтавський нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка [та ін.]. – Полтава, 2010. – С.172–178.
17. Грищенко Ю.В. Етичні та естетичні засади розвитку особистісних якостей майбутнього вчителя музики та світової художньої культури / Ю.В. Грищенко // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: VI мистецько-пед. читання пам'яті професора О.П. Рудницької. – Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – С.137–140.
18. Грищенко Ю.В. Досвід і перспективи мистецької освіти / Ю.В. Грищенко // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: зб. матеріалів VII мистецько-пед. читань пам'яті професора О.П. Рудницької / [за ред. О.М. Отич]. – Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – С.123–125.
19. Грищенко Ю.В. Теоретичні засади особистісного розвитку вчителя музики // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: зб. матеріалів IX Міжнар. мистецько-пед. читань пам'яті професора О.П. Рудницької / [голов. ред.: І.А. Зязюн]. – Чернівці: Зелена Буковина, 2011. – Вип.3. – С.222–226.

20. Грищенко Ю.В. Естетичні чинники особистісного розвитку педагога-музиканта / Грищенко Юлія Валеріївна // Естетичні засади розвитку педагогічної майстерності викладачів мистецьких дисциплін та курсів духовно-естетичного спрямування: наук.-практ. семінар, 16-17 лют. 2011 р. / МОН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – Чернівці, 2011. – С.33-34.
21. Грищенко Ю.В. Цінності у професійній діяльності викладачів музичних дисциплін / Грищенко Юлія // Традиційні цінності українського народу у виховному процесі сучасної гімназії: зб. матеріалів науково-методолічного семінару, 27 лютого 2012 року. – Київ, 2012. – С.31-33.

АНОТАЦІЇ

Грищенко Ю.В. Розвиток професійної вокальної освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ, 2011.

Дисертація присвячена історико-педагогічному аналізу становлення і розвитку професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття. На основі вивчення архівних документів та наукової літератури визначено суспільно-політичні та соціально-культурні чинники й передумови становлення і розвитку вокальної освіти в Україні досліджуваного періоду. Розкрито зміст, форми і методи вокальної освіти у навчальних закладах різних рівнів і типів, визначено та науково узагальнено прогресивний історичний педагогічний досвід, окреслено перспективи його використання на сучасному етапі розвитку національної освіти. До наукового обігу введено архівні матеріали, урядові документи, які досить повно відтворюють історичні умови та основні етапи становлення професійної вокальної освіти, схарактеризовано педагогічні ідеї видатних діячів культури та мистецтва досліджуваного періоду.

За результатами дисертаційного дослідження розроблено методичні рекомендації для викладачів і студентів вищих навчальних закладів культури і мистецтва, інститутів мистецтв та музично-педагогічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів щодо використання прогресивних ідей історичного досвіду загальної і професійної вокальної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття.

Основні положення дисертації можуть бути використані у практичній музично-педагогічній діяльності сучасної середньої та вищої школи під час викладання мистецьких дисциплін, а також у процесі підготовки підручників і методичних посібників з історії розвитку музичної освіти в Україні.

Ключові слова: професійна вокальна освіта, загальна музична освіта, співаки, вчителі музики, вокально-хорова підготовка, розвиток, тенденції, становлення.

Грищенко Ю.В. Развитие профессионального вокального образования в Украине (конец XIX – начало XX ст.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Институт педагогического образования и образования взрослых НАПН Украины, Киев, 2011.

Диссертация посвящена историко-педагогическому анализу становления и развития профессионального вокального образования в Украине в конце XIX – в начале XX века. Особое внимание сконцентрировано на исследовании развития образования в основных культурных и экономических центрах Украины данного периода – Киева, Одессы и Харькова.

На основе изучения архивных документальных и литературных источников определены общественно-политические и социально-культурные факторы и предпосылки становления и развития вокального образования в Украине. Раскрыто содержание, формы и методы вокального образования в учебных заведениях разных уровней и типов, изучен и научно обобщен прогрессивный исторический педагогический опыт, определены перспективы его использования на современном этапе перестройки национального образования. В научный обиход введены архивные материалы, правительственные документы, которые отображают исторические условия и основные этапы становления профессионального вокального образования, охарактеризованы педагогические идеи выдающихся деятелей культуры и искусства исследуемого периода.

В ходе научного поиска выявлено, что конец XIX – начало XX в. стал переломным в формировании национальной системы вокального образования. Музыкальное образование становится неотъемлемой частью общего образования. Среди разнообразных форм и средств музыкально-эстетичного воспитания молодежи хоровое церковное пение занимает ведущее место. Общеобразовательные учебные заведения становятся источником выявления и расцвета музыкальных талантов. Достаточно высокий уровень вокально-хоровой подготовки учащихся позволял им в последующем продолжать учебу в специальных музыкальных учебных заведениях. Все это способствовало повышению уровня общей музыкальной культуры общества.

Установлено, что система вокального образования в Украине в конце XIX – начале XX в. включала четыре направления: общая вокально-хоровая подготовка (школы, училища, гимназии, частные пансионы); вокально-хоровое образование педагогов (учительские семинарии, институты, курсы, Высшие педагогические женские курсы); специальное вокальное образование (музыкальные школы, курсы, частные специальные музыкальные заведения, Музыкально-драматическая школа Н. Лысенко), профессиональное вокальное образование (музыкальные училища, оперные студии, консерватории).

Определены ведущие тенденции развития вокального образования в исследуемый период, а также на современном этапе развития музыкального образования на основе обобщения результатов изучения историко-педагогических источников и современных научных трудов по проблеме профессиональной вокальной и вокально-хоровой подготовки специалистов в отрасли музыкального искусства.

По результатам диссертационного исследования разработаны методические рекомендации для преподавателей и студентов высших учебных заведений культуры и искусства, институтов искусств и музыкально-педагогических факультетов высших педагогических учебных заведений относительно использования прогрессивных идей исторического опыта общего и профессионального вокального образования в Украине в конце XIX – в начале XX века.

Основные положения диссертации могут быть использованы в практической музыкально-педагогической деятельности современной средней и высшей школы в ходе преподавания художественных дисциплин, а также в процессе подготовки учебников и методических пособий по истории развития музыкального образования в Украине.

Ключевые слова: профессиональное вокальное образование, общее музыкальное образование, певцы, учителя музыки, вокально-хоровая подготовка, развитие, тенденции, становление.

Grischenko Yu. V. The Development of Professional Vocal Education in Ukraine (the end of the XIX – the beginning of the XX century). – Manuscript.

Thesis on gaining the scientific degree of a candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.04 – theory and methods of professional training. – The Institute of Pedagogical Education and Adult Education at the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2011.

The thesis is devoted to the historical and pedagogical analysis of formation and development of professional vocal education in Ukraine at the end of the XIX – the beginning of the XX century. On the basis of analysis of archive documents and scientific literature the social-political and social-cultural reasons and pre-conditions of formation and development of vocal education in Ukraine of the period studied are defined. The content, forms and methods of vocal education in educational establishments of different levels and types are exposed; the progressive historical pedagogical experience is defined and generalized; the perspectives of its usage at the modern level of formation of national education are studied. Unknown before archive documents are introduced into scientific circulation as well as the government documents representing the historical conditions and main stages of formation of professional vocal education; the pedagogical ideas of prominent art and culture workers of the period studied are characterized.

The methodical recommendations for teachers and students of higher musical and musical-pedagogical educational establishments for using the progressive historical experience of national education of Ukraine at the end of the

XIX – the beginning of the XX century at the modern stage of formation of national education are worked out.

The main principals of the thesis can be used in the practical musical and pedagogical activity of the modern secondary and higher schools while teaching art disciplines as well as while the process of working out of textbooks and manuals on the history of musical education in Ukraine.

Key words: professional vocal education, general musical education, singers, teachers of music, vocal-choir training, tendencies, formation.